

УДК 372.832

ФОРМУВАННЯ СПОСОБУ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ТА ДОСВІДУ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА

Жидкова Н.М.

Менська районна гімназія, Чернігівська область

У статті визначені основні підходи до навчання учнів правознавства в умовах реформування освіти. Схарактеризовано можливості учня в умовах реалізації компетентісно-діяльнісного, особистісно зорієнтованого та метапредметного підходів. Сформовано модель способу діяльності учнів як розвивальної системи та визначені особливості набуття досвіду її реалізації. Зосереджено увагу на комплексному формуванні компонентів моделі. Підкреслено важливість розвитку творчості та самостійності учнів у процесі навчання.

Ключові слова: спосіб діяльності учнів, досвід навчання, навчання правознавства, особистісно зорієнтований, компетентісно-діяльнісний та метадіяльнісний підходи, розвивальне навчання.

Постановка проблеми. Розбудова освіти в Україні одним із напрямів має формування випускника, як цілісної особистості, патріота та інноватора. Це спричинює оновлення завдань у навчанні, а саме формувати усебічно розвиненого учня, здатного критично мислити, учитися впродовж життя, конкурувати на ринку праці та нести відповідальність за прийняті рішення.

Окреслимо основні підходи до навчання учнів правознавства, здатні реалізувати поставлені завдання. Зазначимо, що навчання *правознавства* обумовлене низкою змін у розбудові України, зокрема, постійним оновленням законодавства держави. Цей процес потребує підготовки молоді, здатної до самонавчання, тобто не тільки знаючої основи правової науки, а й спроможної знайти правову інформацію та використати її для реалізації власних законних прав та інтересів, а також суспільства. Отже, навчання має базуватися на компетентісно-діяльнісному підході, а саме здатності учня до пізнавальної діяльності, цілісно використати знання, вміння, навички, способи діяльності, ціннісні орієнтації у навчальних та життєвих ситуаціях.

Навчання суспільствознавства учнів загальноосвітньої школи спрямоване на формування активного, компетентного, відповідального громадянина, здатного сприймати та ефективно відповідати на індивідуальні та суспільні виклики та загрози [1]. Предмет *правознавство* як складовий компонент суспільствознавства реалізує низку його завдань – формування активної громадянської позиції, загальнолюдських і моральних якостей, правової та економічної культури, мотивації до соціальної активності. Така багатовекторність завдань потребує системності, – використання не тільки компетентісно-діяльнісного, особистісно зорієнтованого, а й метапредметного підходів.

Останнім часом в умовах інтеграційних процесів метапредметний підхід стає все більш актуальним у навчанні. Його реалізація дозволяє оволодіти універсальними способами дій роботи з знаннями (порівнянням, схематизацією, спостереженням, формуванням запитань та ін.), засвоєними учнями на базі декількох навчальних предметів. Метапредметні зв'язки сприяють формуванню бачення цілісності світу, розуміння місця та ролі людини у ньому.

Існуючі моделі навчання учнів правознавства на практиці свідчать про недостатню увагу за-

значеним підходам, які б сприяли реалізації завдань суспільствознавчої освіти та якісній підготовці учнів до життя. Нерідко учні знаючі основи правових знань, не здатні їх ефективно використати у навчальних та життєвих ситуаціях. А відтак, актуальним є розвиваюче навчання, спрямоване на розвиток потенційних можливостей особистості, її інтелектуальної, чуттєвої та волевої сфер, здатності реалізувати у змінених умовах набутий спосіб діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентісний підхід Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти спрямовує процес навчання на формування системи ключових, загальнонавчальних та предметних компетентностей. Реалізація визначених нами підходів не можлива без сформованих в учнів умінь та навичок, як компонентів способу діяльності. Компетентісний підхід до навчання правознавства досліджено у працях вчених С. Негосова, І. Смагіна, Т. Смагіної, Л. Рябовол. Формування системи вмінь та навичок учнів, як діяльнісного компоненту підходу, представлено у працях Г. Атамова, М. Федорець, А. Хуторського, у галузі суспільствознавства А. Булди, К. Баханова, О. Пометун, І. Смагіна, у правознавстві – А. Будас, Т. Рябовол, Т. Ремех, Я. Кічука та ін. Дослідженням метапредметного підходу займаються А. Хуторський, С. Галаян, Г. Васківська, Л. Гриневиц та ін.

Впровадження компетентісно-діяльнісного підходу на уроках правознавства потребує розкриття змісту правова предметна компетентність. Л. Рябовол визначає поняття як інтегровану здатність особистості учня цілісно реалізувати на практиці в конкретних моделях поведінки у правовому контексті правові знання, загальнонавчальні та предметні вміння й навички, способи діяльності, досвід правомірної поведінки, правові ціннісні орієнтації (цінності та ставлення) [2, с. 372-373]. Більшість дослідників у структурі компетентності виділяють такі компоненти:

– когнітивний (правові знання учнів, логічні і мовленнєві вміння, пов'язані з їх отриманням (збиранням), використанням і поширенням на рівні викладу, пояснення, обґрунтування в різних формах);

– діялісно-процесуальний (уміння використовувати правові знання та логічні й мовленнєві вміння для виконання завдань і розв'язування проблем у правовому полі);

– ціннісно-мотиваційний (аксіологічний) (розуміння значення держави і права, особисте емоційно-ціннісне ставлення до правових подій, явищ, процесів на основі сформованих ціннісних орієнтацій, розвинені мотиви правомірної поведінки) [2, с. 373].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У визначеній структурі компетентності не достатньо вивченим залишається процес формування способу діяльності учня, який характеризує його успішність, здатність до ефективного розв'язання проблем та пізнавальної діяльності.

Ціль статті спрямована на формування моделі способу діяльності компетентного всебічно розвиненого учня під час навчання правознавства та набутті досвіду її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беручи за основу розвивальне навчання, можемо визначити головні завдання для створення нашої моделі:

- розвиток самостійності учнів;
- збагачення вмінь та навичок, як інтелектуальних, так й інформаційно-комунікаційних та комунікативних;
- розвиток умінь створити та використати ефективний спосіб розв'язання проблем, використовуючи внутрішньокурсіві та міжпредметні зв'язки;
- набуття досвіду навчальної діяльності учнів;
- розвиток творчих здібностей учнів;
- формування готовності до самонавчання та самоорганізованості;
- загальнокультурний розвиток особистості.

Назвемо якісні характеристики учня в умовах реалізації компетентісно-діяльнісного, особистісно зорієнтованого та метапредметного підходів. Компетентний учень здатний бачити та сформулювати проблему, знайти необхідну інформацію та дібрати засоби для її розв'язання, змоделювати шлях розв'язку, тобто знайти ефективний спосіб розв'язання, спроектувати можливі результати та наслідки, реалізувати сформований спосіб й оцінити діяльність відповідно до ціннісних орієнтацій та мотивів.

Такий комплекс умінь потребує створення моделі формування способу діяльності компетентісного учня, як розвиваючої системи. У процесі особистісного розвитку учня у моделі змінюватимуться елементи: збільшується самостійність

учнів, згортаються покрокові способи діяльності, а у процесі використання набутого предметного досвіду у життєвих та навчальних ситуаціях він збагачується способами діяльності інших предметів або життєвим досвідом та ін.

Зазначимо, що у структурі компетентності кожен компонент складається із низки елементів, що потребує зусиль для їх утворення. Загалом формування компонентів розглядається як цілісний і комплексний процес компетентісно-діялісного навчання. Так, уміння використовувати правові знання (діялісно-процесуальний компонент) потребує здатності здобувати нові знання, а мотиви правомірної поведінки (ціннісно-мотиваційний компонент) засновані на досвіді реалізації правових знань та вмінь. Отже, компетентісний учень здатний комплексно використати вміння, навички, знання у способі діяльності.

Загалом спосіб діяльності у словниках визначається як шлях досягнення мети, цілі. У навчальній діяльності спрямований на розв'язання навчального завдання або пізнавальну діяльність. Структура способу діяльності (покрокові дії, які учень може змінити в нових умовах) потребує опанування учнями інтелектуальними вмінями та навичками, формування знань, алгоритму дій і набуття досвіду їх реалізації (схема 1).

Сформований спосіб діяльності реалізується в моделі поведінки учня, відповідно до особистих мотивів та ціннісних орієнтацій. Важливою умовою набуття досвіду реалізації способу діяльності є наявність пізнавальних завдань, вправ, правових чи проблемних ситуацій, практичних занять.

У 2014-2015 рр. у навчальній програмі МОН України з правознавства були введені практичні заняття, які орієнтовані на набуття досвіду навчання шляхом виконання вправ із використанням положень нормативно-правових актів або формуванням правових понять, розв'язування правових ситуацій та складання правових документів у пізнавальній діяльності учнів.

Важливе значення у формуванні способу діяльності компетентного учня має життєвий досвід учнів. Сформований спосіб діяльності та досвід його реалізації в навчальній компетентній учень здатний реалізувати й у процесі життєдіяльності. Таким чином, життєвий досвід виступає джерелом навчання та продуктом навчання *правознавства*. Життєвий досвід, наприклад, купівлі-продажу різних товарів із вадами (продуктів харчування, одягу, медикаментів та ін.) може стати джерелом для вивчення теми «споживче право». Водночас сформований навчальний досвід правознавства учні реалізують у способі діяльності під час різних життєвих ситуацій: правочинах (купівлі-продажу, позички, перевезення та ін.), створенні дитячої чи молодіжної організації, влаштуванні на роботу, організації шкільного самоврядування та ін.

Різниця між життєвим досвідом, як джерелом

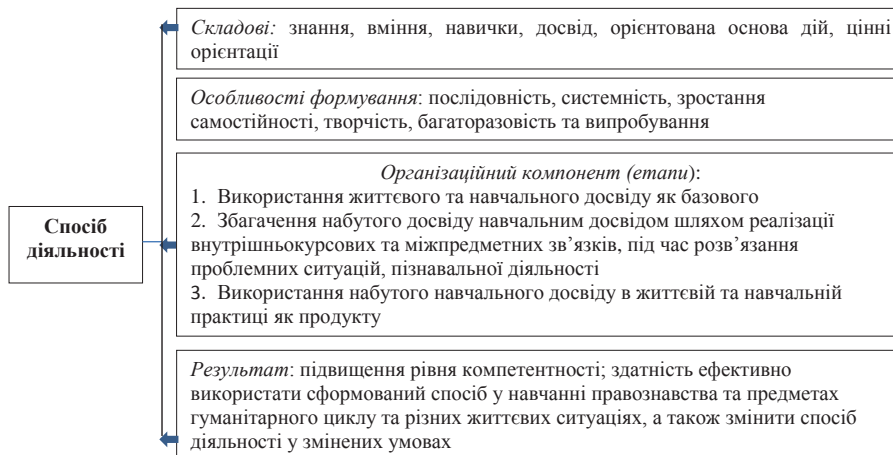

Схема 1. Модель формування способу діяльності компетентного учня

формування компетентнісного учня та як продуктом навчання, полягає у збагаченні життєвого досвіду навчальними вміннями, навичками, знаннями та досвідом його використання. Тому реалізований навчальний досвід з правознавства має і практичний, і теоретичний компонент.

Таким чином, основою правової предметної компетентності учнів є досвід діяльності, використання сформованого способу у навчанні та життєдіяльності, що надає навчанню практичної значимості. Досвід визначаємо як джерело та результат компетентності, що сприяє особистісному розвитку. Розвиток досвіду передбачає зміни в якісних характеристиках знань, умінь, навичок, способів діяльності, цінностей особистості. Інструментом цього процесу, спрямованим на формування рівневих умінь, збагачення способів діяльності та знаходження ефективного шляху розв'язання ситуацій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, а також розкриття різнобічних інтересів та здібностей учнів, є внутрішньокурсові та міжпредметні зв'язки.

Загалом досвід визначається у науковій літературі як особистісна якість та як спосіб діяльності, орієнтований на вирішення проблем. За змістом досвід навчальної діяльності пов'язаний з роботою стратегії вибору дій, інформацією про запропоновану ситуацію. Значимо, що розвиток досвіду відбувається послідовно: від діяльності за зразком до самостійного проектування діяльності.

Варто звернути увагу, що досвід є складним утворенням, як категорія компетентності, результат освіти, існує у вигляді чотирьох типів: 1) пізнавальної діяльності, зафіксованої у формі знань; 2) здійснення відомих способів діяльності у формі умінь діяти за зразком; 3) творчої діяльності у формі умінь приймати ефективні рішення в проблемних ситуаціях; 4) здійснення емоційно-ціннісних ставлень у формі особистісних орієнтацій [3, с. 516].

У системі навчання вчена Н. Еліасберг на перше місце ставить аксіологічний (ціннісний) компонент, але він має бути поєднаним з когнітивним (знанневим), а також діяльнісно-практичним та особистісним компонентами. Когнітивний компонент повинен мати практичну спрямованість: знання необхідно формувати для життя; а аксіологічний компонент реалізується в умовах емоційної атмосфери, спрямованої на виховання відчуттів [4, с. 40-41].

Створення емоційної атмосфери на уроках правознавства можливе шляхом використання міжпредметних зв'язків із історією, літературою, мистецтвом, а також життєвого досвіду, які через образи створюють умови для виховання моральності, відчуття переживання та співпереживання учнів, гуманності й справедливості, патріотизму.

Отже, набуття досвіду навчання, реалізація способу діяльності відбувається в системі пізнавальної, практичної, творчої-пошукової та оціночної діяльності. Набуття досвіду як системи потребує комплексного розв'язання ситуацій: встановлення причин та способів ефективного розв'язання проблеми за допомогою використання знань, умінь, ставлень із різних предметів.

Процес набуття досвіду потребує багаторазовості та випробування: сформовані знання, вміння, навички, способи дій потребують їх подальшого використання. Завдання мають спря-

мовувати учнів на застосування набутого досвіду в стандартних ситуаціях, а в нестандартних – знайти ефективний шлях розв'язання проблеми і тим самим збагатити досвід новими характеристиками. Здебільшого система знань, умінь, способів дій, ціннісних ставлень під час навчання правознавства застосовуються у процесі розв'язання правових ситуацій.

Особистісно зорієнтоване навчання для розвитку особистісних характеристик учнів потребує вдало підібраних методів. Одним із завдань суспільствознавчої галузі освіти є розвиток критичного та творчого мислення, як компетенцій. Зазначимо, що завдання з правознавства учні можуть виконувати у різний спосіб, а використання способу в змінених умовах – потребує розвитку творчості. Коротко зупинимось на *творчості*.

Створення нового продукту є результатом інтелектуальної діяльності. У науковій літературі достатньо описується процес інтелектуальної діяльності та процес творчості. Аналіз процесу інтелектуальної активності (праці) та творчості, їх розмежуванні, описав М. Амосов.

У період створення та функціонування штучного інтелекту важливе місце у навчанні належить творчості. Оскільки машина та людина розв'язують логічні операції, приймають однакові рішення в конфліктних ситуаціях, то варто зосередитися на розвитку творчості учнів та емоціях, які не підлягають моделюванню.

Вчений описав стадії функціональної активності, як зовнішньої дії інтелекту, а саме підготовка та виконання послідовних рухів, спрямованих на досягнення мети [5, с. 85]. У процесі функціональної активності виділив п'ять етапів:

- 1) сприйняття (первинна модель – картина);
- 2) аналіз (розпізнавання, прогнозування, оцінка);
- 3) планування;
- 4) рішення;
- 5) реалізація плану дій [5, с. 85-86].

Праця (у тому числі й інтелектуальна) реалізується у тому випадку, якщо у пам'яті особи є моделі для всіх етапів функціональної активності або коли здійснюється відома робота. У творчості ж готових моделей не існує та й сама творчість – це створення нових моделей та їх реалізація через функціональну активність. Вчений говорить, що нова модель створюється із відомих елементів моделей різної складності [5, с. 158].

Таке розуміння праці та творчості свідчить, що модель навчання учнів має створюватися послідовно від відомої моделі навчальної діяльності учнів до самостійного створення ними нової. Або іншими словами від відомих прийомів навчання (репродуктивної діяльності) учнів, способів діяльності до творчих. Отже, учитель має створити такі умови навчання, які б спонукали учнів до створення нової моделі розв'язання завдання, поступово змінюючи та ускладнюючи умови завдання, ситуації.

Інший важливий аспект процесу мислення – його розвиток, який сприяє створенню нових моделей. У формуванні способу діяльності важливо розвивати мислення, самостійність та емоційність. Це зумовлює розвиток інтелектуальних умінь, який має відбуватися послідовно з зростанням їх рівня (від діяльності за зразком до самостійної творчої діяльності).

Наведемо приклади творчих завдань із правознавства, які мають практико-поведінковий характер: скласти сучасний моральний кодекс, намалювати плакат чи ілюстрації з превентивними заходами, написати твір-есе, провести міні дослідження, створити комп'ютерну презентацію, написати тези виступу, скласти кросворд (ребус), підготувати реферат чи повідомлення, розробити законопроект, скласти статут громадської організації, скласти пам'ятку (поради), написати проєкт, підготуватися до дискусії (диспуту), розіграти судове засідання (правову ситуацію) з участю присяжних засідателів та ін.

Ці завдання конкретизуються під час вивчення окремих тем з правознавства. Наприклад, учням пропонується визначити *Швейцарія – федерація чи конфедерація*, обґрунтувати думку. Таке завдання спонукає учнів використати знання та вміння теми «Державний лад», зібрати та проаналізувати інформацію щодо форми територіального устрою держави, зіставити досліджене із знанням теми і сформулювати висновок. Розв'язання завдання потребує оволодіння учнями низкою прийомів та досвідом їх використання під час розв'язання ситуації.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, в умовах компетентно-діяльнісного та особистісно зорієнтованого та метапредметного навчання формування способу діяльності відбувається комплексно шляхом розвитку творчості та самостійності, а також досвіду його реалізації в початковій та життєвій практиці. Успішність формування способу діяльності залежить від послідовності цього процесу: від формування орієнтованої основи дій учнів до її творчого використання, а отже набуття досвіду її реалізації. Компоненти способу діяльності є системою знань, умінь, навичок, орієнтованої основи дій, ціннісних орієнтацій і випробовуються у нових ситуаціях шляхом використання внутрішньокурскових та міжпредметних зв'язків.

Подальшого дослідження потребує розроблення методики набуття досвіду навчання учнів правознавства, способів роботи з нормативно-правовими актами та правовими документами, формування гіпотези, питань, експерименту та ін. у контексті діялісно-процесуального, особистісно зорієнтованого, метапредметного підходів.

Список літератури:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Постанова Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/post-derzh-stan-(1).pdf).
2. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: дис. доктора пед. наук: 13.00.02 / Л. Т. Рябовол. – Київ, 2015. – 600 с.
3. Приходько А. С. Про можливості навчального посібника «Історія українського кінематографа ХХ століття» у формуванні історичної компетентності старшокласників / А. С. Приходько / Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – С. 515-521.
4. Элиасберг Н. И. Проблема нравственно-правовых ориентиров личности в условиях информатизации образования / Н. И. Элиасберг // Гражданское образование – педагогический, социальный и культурный феномен: Монография. – СПб.: Изд-во «Союз», 2006. – С. 36-47.
5. Амосов Н. М. Алгоритмы разума / Н. М. Амосов // К.: Наукова думка, 1979. – 224 с.

Жидкова Н.Н.

Менская районная гимназия, Черниговская область

ФОРМИРОВАНИЕ СПОСОБА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ И ОПЫТА ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПРАВОВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье определены основные подходы обучения правоведения в условиях реформирования образования. К ним относятся компетентностно-деятельностный, личностноориентированный и метапредметный подходы. Сформирована модель способа деятельности учеников как развивающаяся система. Определены особенности формирования опыта использования моделей обучения правоведения. Подчеркнуто важность развития творчества и самостоятельности учеников.

Ключевые слова: способ деятельности учеников, опыт обучения, обучение правоведения, личностно ориентированный, компетентностно-деятельностный и метадеятельностный подходы, развивающее обучение.

Zhydkova N.N.

Menska District Gymnasium, Chernihiv Region

THE FORMATION OF THE METHOD OF PUPILS' ACTIVITIES AND EXPERIENCE OF ITS REALIZATION IN THE JURISPRUDENCE TRAINING

Summary

The article determines the basic approaches of the training of jurisprudence in the context of the reforming education. These include the following: person-oriented, competence and skills-activity approaches. The model of the method of the pupils' activities is formed. The specific of the formation of the experience of the activities pupils' in the jurisprudence training is established. The importance of developing of the independence and creative is emphasized.

Keywords: methods of the pupils' activities, experience of the training, training of the jurisprudence, person-oriented approach, competence and skills-activity approach, developing training.